

Moment 7: Vägen till taktil läsning i förskolan

Referensdokument

Detta material ingår i Studiepaket Blindhet.

Innehåll

Moment 7 – Vägen till taktil läsning i förskolan	1
Inledning	1
Taktila bilder	1
Att förstå och tolka taktila bilder	3
Sagor, berättelser och böcker	5
Att läsa taktila böcker	6
Punktskrift – en del av lärmiljön	7
Reflektionsfrågor	10
Referenslista	11

Moment 7 – Vägen till taktil läsning i förskolan

I det här momenten får du grundläggande information om hur du kan arbeta för att stötta barnets utveckling i läsning av taktila bilder och text i punktskrift.

Inledning

Bilder och texter används i många olika sammanhang på förskolan. De används bland annat i samlingar, vid sagoläsning och vid uppmärkning av platser och föremål. Barn med blindhet behöver på samma sätt få möta taktila bilder och text i punktskrift. Punktskrift är ett läs- och skrivsätt som innebär att man läser med fingrarna istället för med ögonen. Text som man läser visuellt kallas svartskrift för att särskilja det från punktskrift. För att kunna läsa taktila bilder och punktskrift behöver barnet uppmuntras till att använda sin taktila förmåga i olika sammanhang.

Taktila bilder

Taktila bilder är bilder som går att uppfatta med känseln. De behöver vara en del av barnets vardag på förskolan, på samma sätt som barn som ser har tillgång till visuella bilder i sin lärmiljö. I förskolans undervisning kan det innebära taktila bilder i böcker, på dagsscheman och sångkort. Nedan beskrivs några vanliga exempel på taktila bilder.

Bilder utan form

Den enklaste typen av taktila bilder har inte någon form, utan bara en textur. Textur är ett ord som beskriver ett materials yta, så som den kan uppfattas med känseln. Tänk till exempel på hur de två olika delarna av ett kardborreband känns, de har olika textur.

För de yngsta barnen kan det vara bra att börja med bilder utan form, eftersom de ännu inte har lärt sig att översätta konkreta föremål till tvådimensionella bilder. Tänk dig att du vill avbilda en katt. När du ska göra det på ett taktilt sätt är känslan av djurets päls viktigare än djurets form. Därför kan en bild av en katt bestå av en bit päls som får representera djuret. Ett annat exempel är att använda en tygbit med paljetter på, för att representera en prins eller en prinsessa. Det kan alltså räcka med att det är ett material som känns ungefär likadant som det som bilden ska förmedla.

Collagebilder

En typ av taktila bilder är uppbyggda i collageteknik. De olika delarna i bilden har olika texturer. Formen på bilden efterliknar det föremål som den ska visa men är avskalad och innehåller bara de viktigaste delarna. I bilderböcker för yngre barn strävar man efter att symbolisera det mest utmärkande i det som bilden ska förmedla.

I collagebilder är den taktila effekten viktigare än den visuella och därför väljs materialen i första hand efter hur de känns och inte efter om färgen överensstämmer med det verkliga föremålet. Myndigheten för tillgängliga medier, MTM, ger ut många taktila bilderböcker med collagebilder.

Svällpappersbilder

En annan typ av taktila bilder är svällpappersbilder. De framställs ofta i svartvitt med taktilt mönstrade ytor och linjer.

I förskolan kan man använda svällpappersbilder i undervisningen tillsammans med de barn som har byggt upp en förståelse för tvådimensionella bilder. Genom att möta svällpappersbilder lär sig barnet med blindhet att tolka ytornas mönster och linjer. Barnet kommer att möta många svällpappersbilder i skolan eftersom de används i läromedel.

Skapa egna taktila bilder

För att barnet ska utveckla intresse och förståelse för bilder behöver barnet få möjligheter att själv vara kreativ och skapa med olika taktila material, på ett lustfyllt sätt. Det kan vara pysselmaterial, naturmaterial som ni tar med från utflykten eller återbruksmaterial som kartonger, tapeter eller plastkorkar från mjölkkartonger.

Se till att materialet som ni använder är tillgängligt i lärmiljön för alla barn och ingår som en naturlig del i er undervisning. Ge barnet många tillfällen till skapande. Då kan barnet bekanta sig med de olika materialen som kan kännas nya och främmande. Exempelvis kan klister vara lite otäckt att hantera i början på grund av att det fastnar på huden och kanske luktar starkt.

Skapa bilder tillsammans med barnet, till exempel sångkort att använda i undervisningen. Låt barnet vara med och välja vilket material som ska användas. Till exempel kan en bit fårskins uppsatt på ett kartongark representera sången Bä bä vita lamm. För sången Imse vimse spindel kan en knapp med ben av piprensare föreställa spindeln.

Ritmuff

Ett annat sätt att skapa taktila bilder är att använda en ritmuff. Muffen liknar en plastficka som man trär över en gummiskiva. När du ritar på plasten med en kulspepspenna blir linjerna upphöjda och kan avläsas taktilt.

Att förstå och tolka taktila bilder

Det är stor skillnad på att se en bild och att avläsa den med fingrarna. Ögat uppfattar många fler detaljer och olikheter än vad fingrarna gör. När man betraktar något visuellt får man en överblick på relativt kort tid. När man utforskar något taktilt uppfattar man enbart en del i taget som man sedan lägger ihop till en helhet.

Att en bild representerar något som finns i verkligheten är till en början svårt att förstå för barn som inte ser. Upplevelsen av att känna på ett föremål är något helt annat än att känna på en tvådimensionell bild. En förutsättning för att kunna identifiera något på en taktil bild är att man har tidigare erfarenhet av det aktuella föremålet eller av något liknande (Eriksson, 1997).

Eftersom det är svårt att tolka taktila bilder måste de vara enkelt utformade och inte innehålla onödiga detaljer. Varje inslag i den förenklade bilden måste vara lätt att urskilja och identifiera. Välj därför ut det viktigaste som bilden ska förmedla och avbilda det så enkelt som möjligt. Dessutom behöver taktila bilder alltid beskrivas med ord i undervisningen, de är inte självförklarande.

Du kan underlätta för barnet att förstå en taktil bild genom att

- bilden föreställer ett föremål som barnet har upplevt i verkligheten
- du syntolkar och beskriver bilden utifrån olika sinnen
- texturen överensstämmer med verkligheten
- bilden är ungefär i naturlig storlek
- det är ett eller få objekt på bilden
- det är enkla föremål som är avbildade.

Finmotorik och taktil förmåga

En god finmotorik och en utvecklad taktil förmåga i händer och fingrar är en förutsättning för att läsa och skriva punktskrift samt läsa av taktila bilder. Det är därför viktigt att undervisningen innehåller många finmotoriska moment i form av taktila övningar där barnet med blindhet ges möjlighet att vara aktiv och använda båda sina händer.

Många aktiviteter i förskolans undervisning passar för att stimulera den finmotoriska utvecklingen. Du kan stötta barnet i att utveckla sin finmotorik genom att

- leka fingerlekar och klappramsor
- trä pärlor, gärna på piprensare i början eftersom det är enklare
- arbeta med skapande, till exempel lera
- bygga med olika typer av klossar eller byggmaterial, som träklossar, magnetiska material, lego eller plusplus
- utföra finmotoriska aktiviteter i vardagssituationer till exempel knäppa knappar, dra upp och ner dragkedja eller skruva av och på burklock.

Från helhet till detalj

Barn med blindhet behöver kunna känna igen och identifiera ett föremål med känseln för att därefter gå vidare och upptäcka detaljer på föremålet. Genom att särskilja små detaljer på föremål och i taktila bilder får barnet möjlighet till mer information och större förståelse för innehållet. Förmågan behöver övas upp genom att undersöka föremål, bilder och texter. Erbjud material som lockar barnet till att utforska aktivt med båda händerna för att upptäcka både helhet och detaljer. Att kunna särskilja små detaljer som upphöjda punkter är även en förutsättning för att lära sig att läsa punktskrift (Mortensen, 2007).

Du kan lägga upp arbetet med att upptäcka detaljer så här:

- Börja med att utforska helheten och gå vidare till att upptäcka och särskilja detaljer.
- Erbjud barnet många tillfällen att utforska och samtala om detaljer på föremål.
- Gå vidare till att sortera och kategorisera föremål som ni använder i vardagen och som barnet tycker är roliga och intressanta. Börja till exempel med att sortera leksaker, lägg alla bilar i billådan och klossarna i klosslådan.
- Fortsätt med strukturerade övningar och lekar där barnet ska sortera och para ihop föremål som är tydligt lika eller olika, till exempel genom att placera dem i olika fack, se bild. Samtala om vad som gör att föremålen känns lika och olika.

Efterhand som barnets intresse är fångat och den taktila förmågan förfinas fyller du på med material som är mer lika varandra, det vill säga saker som har allt färre detaljer som skiljer dem åt.

Sagor, berättelser och böcker

Att få höra sagor och berättelser är viktigt för alla barns språkutveckling och det väcker intresset för både läsning och skrivning. Sagoläsning stimulerar barnens språkutveckling på flera sätt, inte minst när ni samtalar om sagans innehåll och handling. Dessutom innehåller skriftspråket i böcker annan information än det talade språket. Där finns till exempel inget kroppsspråk vilket innebär att sådan information måste beskrivas med ord för att läsaren ska förstå (Dominkovic, Eriksson & Fellenius, 2006; Pérez-Pereira & Conti-Ramsden, 2019). Läs många sagor tillsammans med barnet med blindhet, både enskilt och i grupp. Prata om innehåll och sammanhang och knyt det till barnets egna erfarenheter.

För att bli nyfiken på böcker, förstå vad en bok är och hur den fungerar behöver barnet med blindhet få erfarenhet av olika böcker. Det behöver finnas gott om taktila böcker i bokhyllan på förskolan, så att de finns tillgängliga tillsammans med andra böcker.

Taktila böcker

Förståelsen för vad en bok är kommer i flera steg för alla barn. För ett barn med blindhet är det första steget att få tillgång till föremål som används för att berätta om verkligheten eller en saga. Nästa steg är att föremålen sätts in i enkla, egentillverkade böcker som går att bläddra i. Efter hand kan man också introducera färdiga taktila böcker, alltid med hänsyn till barnets erfarenheter och intressen. Tillsammans med dig lär sig barnet så småningom att hantera böcker, vad som är fram och bak, hur man bläddrar, hur man känner på bilder och var texten i punktskrift finns.

Låda med innehåll som i en pekbok

De första böcker som introduceras för barn är ofta pekböcker med bilder på föremål som barnet känner igen och kan relatera till. För ett barn som inte ser kan den första pekboken vara en låda med föremål som du presenterar och samtalar kring på samma sätt som du gör när du läser en pekbok. Det ska vara föremål som barnet kan relatera till, det vill säga saker ifrån barnets vardag.

Pekbok

Pekboken i lådan kan övergå till att bli en vanlig pekbok genom att föremål från barnets erfarenhetsvärld och vardag används i en bok med kartongblad och punktskrift. För att barnet ska förstå att det verkligen är en sked som sitter på baksidan kan ni sätta fast den med en bit resår så att den går att ta loss. Då kan barnet först hålla den och sedan vara med och sätta fast den igen på baksidan.

Berättelse i låda

Lägg föremål som är kopplade till en viss berättelse i en låda. Det kan till exempel vara saker som är kopplade till en saga eller till en berättelse som handlar om när barnet reser till mormor och morfar för att sova över.

Erfarenhetsbok

En erfarenhetsbok gör du tillsammans med barnet. Utgå ifrån barnets närhet eller erfarenheter, till exempel om en utflykt till skogen som ni har gjort tillsammans. Klistra in föremål som symboliserar olika delar av utflykten på kartongbladen. Det kan vara lite av skalet av apelsinen som barnet åt, en pinne eller liten sten som ni hittade i skogen eller en bit tyg som känns som filten barnet satt på. Skriv med punktskrift på sidorna. Spela gärna in ljud när ni är i skogen och använd dem i samband med att ni läser i erfarenhetsboken.

Fler varianter av böcker

En utveckling på berättelse i låda är att tillverka sagolådor, till exempel en låda om sagan Bockarna Bruse som innehåller både bilderboken och föremålen som ni använder när ni läser sagan. Sagolådorna kan användas vid läsning tillsammans i barngruppen.

Det finns många bilderböcker med taktila inslag på marknaden. Skriv ord med punktskrift, och klistra in i boken där det finns svartskrift.

Det finns även böcker med ljud som kan vara spännande och skapa intresse, till exempel sångböcker eller böcker med djurläten.

Låna taktila bilderböcker

MTM, gör bilderböcker med taktila bilder och punktskrift. De går att låna från biblioteket eller direkt från MTM. Böckerna är anpassade utifrån en sagobok i svartskrift och har collagebilder och text i både svartskrift och punktskrift.

Att läsa taktila böcker

När du läser taktila böcker tillsammans med barnet, avsätt tid och se till att du och barnet har gemensamt uppmärksamhetsfokus.

Så här kan du göra:

- Introducera bokens handling och koppla handlingen till barnets tidigare erfarenheter.
- Förstärk kopplingen mellan de taktila bilderna och verkligheten med hjälp av föremål, gärna i naturlig storlek.

- Uppmuntra barnet att känna på bilderna genom att föra sina händer över hela bildytan. När barnet visar intresse kan även detaljer utforskas.
- Känn på texturen och prata om hur den känns. Sätt ord på det som barnet upptäcker med sina fingrar.
- Prata om bilderna och berättelsen.
- Det är också ett bra tillfälle att träna olika begrepp, beroende på barnets ålder och intresse.
- Låt barnet känna över sidan för att upptäcka punktskriften.
- Uppmuntra barnet att ställa frågor och fundera vidare efter läsningen.

Punktskrift – en del av lärmiljön

Förskolan behöver utforma och utveckla en skriftspråklig lärmiljö med punktskrift. Punktskrift ska vara en naturlig del av undervisningen och finnas i miljön på samma sätt som det finns svartskrift för barn som ser.

Introduktion till punktskrift

Punktskrift är uppbyggd av punkter som läses med fingrarna.

Punktskriftsbokstäverna motsvarar svartskriftsbokstäverna och varje bokstav i alfabetet har en unik kombination av punkter. Punktskrift finns i olika språk över hela världen. Olika språk har sina specifika tecken som till exempel å, ä och ö i svenskan.

Punktskriftsbokstäver finns både med sex och åtta punkter. I förskolan är det framförallt aktuellt med sexpunktskrift. Åttapunktskrift används först när man ska lära sig att skriva och läsa på dator med punktskriftsskärm. Även siffror och övriga skrivtecken skrivs med punkter i olika kombinationer.

Att läsa punktskrift

Den som läser punktskrift för fingrarna över bokstäverna så att punkterna i varje bokstav kan uppfattas av känselsinnet. Båda händerna och flera fingrar på varje hand används under läsrörelsen över raden. Det är framförallt den delen av fingertoppen som kallas fingerblomma som avkodar bokstäverna. För att kunna uppfatta något med fingerblomman krävs både rörelse och ett lätt tryck. Det är oftast något av pekfingrarna eller långfingrarna som avkodar och blir dominanta läsfingrar, de andra fingrarna följer med som stöd på raden (Graven, 2015).

Att skriva punktskrift

För att skriva punktskrift används en skrivmaskin eller dator. Det vanligaste för ett barn i förskolan är en mekanisk punktskriftsmaskin. De sex punkterna i punktskriftscellen som utgör bokstäverna motsvaras av varsin tangent. När en bokstav skrivs ska alla aktuella tangenter som motsvarar punkterna i bokstaven tryckas ned samtidigt. För detta behöver barnet ha en god finmotorik så att inte fel tangenter trycks ned av misstag. Regionernas syncentraler eller synenheter förskriver punktskriftsmaskin som ett personligt hjälpmedel till barn med blindhet.

Skriftspråklig lärmiljö med punktskrift

Utforma en lärmiljö där barnet med blindhet får möta punktskrift under avspända och lekfulla former. Här är några förslag på hur det kan gå till:

- Använd präglingstejp eller så kallad dymotejp för att skriva tejprensor med punktskrift. Fäst tejprensorna på samma ställen som du märker upp med svartskrift, så att alla kan läsa. Till exempel på leksakslådor och hyllor för material. Märk även upp med alla barnens namn i både svartskrift och punktskrift på till exempel hyllor i hallen, barnens platser vid matbordet och platser i samlingen.
- Skriv ord i punktskrift och fäst på favoritleksaker eller till exempel tallriksunderlägg för att barnet ska få känna punkterna under sina fingrar.
- För att det allra yngsta barnet ska få möta punktskrift naturligt kan det finnas papper med punktskrift i vagnen, på filten där barnet leker eller i en leklåda med material att utforska.
- Se till att den text som finns för barnen i svartskrift på era sångkort, dagsscheman eller veckoplaneringar också kompletteras med punktskrift.
- Placera alltid text med punktskrift i lämplig höjd för barnet, visa var den finns och läs tillsammans så att barnet kan utforska den och bli nyfiken.
- De texter som barnen hittar på tillsammans och som skrivs ned av en vuxen ska även skrivas i punktskrift. Även när barnen skriver själva i leksituationer är det viktigt att punktskriften finns med som ett självklart inslag.

Läsande och skrivande förebilder

Barn som ser omges av vuxna förebilder som läser texter på telefoner, i tidningar och böcker. De ser också personer skriva både för hand och digitalt. På så sätt kan de se hur skriftspråket används och fungerar och de härmar genom att själva lekläsa och lekskriva.

Barnet med blindhet behöver vuxna i sin omgivning som är väl förtrogna med punktskrift och kan stötta barnet i dess nyfikenhet och utforskande av skriftspråket (Swenson 2015). Du och dina kollegor behöver vara läsande och skrivande förebilder för barnet. Det blir ni genom att använda punktskrift i många olika vardagliga situationer. Här är några förslag på hur ni kan göra:

- Skriv och läs sagor och annan text i punktskrift tillsammans med barnet. Följ texten med fingrarna, som att du läser med fingrarna, så att barnet får uppleva hur det går till.
- Skriv själva så att barnet hör knattret från punktskriftsmaskinen och kan förstå kopplingen till att man skriver text med maskinen.
- Prata högt om vad ni skriver på punktskriftsmaskinen, till exempel en inköpslista, ett födelsedagskort eller ett meddelande till någon. Gör det som en naturlig del av leken.
- Uppmärksamma punktskriftstexter i er förskolemiljö.

Att lekskriva

Placera punktskriftsmaskinen och pappret tillsammans med annat skrivmaterial på förskolan så att alla barn och vuxna kan använda den. Uppmuntra barnet med blindhet att skriva spontant. Målet är att barnet ska kunna sätta papper i punktskriftsmaskinen och skriva lika lätt som andra barn tar fram papper och penna. Prata högt om det som skrivs, läs tillsammans och stimulera barnen till att lekskriva (Swenson 2015).

Att lekskriva på en punktskriftsmaskin innebär, precis som för barn som ska lära sig svartskrift, att det i början inte behöver bli några riktiga bokstäver. Leken och fantasin flödar och barnet låtsas skriva genom att trycka valfritt på tangenterna så att det blir punkter som går att låtsasläsa med fingrarna på papper. Uppmuntra barnet att lekskriva både själv, tillsammans med dig och tillsammans med andra barn.

Reflektionsfrågor

- Tänk på en bild som du har sett i en bilderbok. Vad är det viktigaste i bilden? Hur kan du anpassa det på ett taktilt sätt?
- Hur kan ni på förskolan utveckla lärmiljön så att barnet får möta punktskrift i olika sammanhang?

Referenslista

- Dominkovic, K., Eriksson, Y. & Fellenius, K. (2006). *Läsa högt för barn*. Studentlitteratur.
- Eriksson, Y. (1997). *Från föremål till taktil bild*. Statens Institut för Handikappfrågor i Skolan.
- Graven, T. (2015). How blind individuals discriminate braille characters: An identification and comparison of three discrimination strategies. *The British Journal of Visual Impairment*, 33(2), 80–95.
- Mortensen, E. (2007). *Blinde børns læsning, neuropsykologiske, perseptuelle og kognitive faktorer*. Vejlø Print A/S.
- Pérez-Pereira, M. & Conti-Ramsden, G. (2019). *Language development and social interaction in blind children*. Routledge.
- Swenson, A. M. (2015). *Beginning with Braille: Firsthand Experiences with a Balanced Approach to Literacy*. AFB Press.